



university of
 groningen

Religie: een 'sociale lijm' die zorgt voor vertrouwen in
 onbekenden?

Bachelorscriptie
 Sociologie

Door: Levi Post
 s3519244

E.POST.11@STUDENT.RUG.NL

Eerste lezer: J. Dijkstra
 Tweede lezer: R. Smaniotto
 8 juni 2023

Abstract

Religie kan een belangrijke factor zijn in het creëren van vertrouwen in onbekenden voor mensen. Het kan namelijk dienen als een soort 'sociale lijm' in de vorm van het creëren van banden tussen mensen. In Nederland neemt het aantal religieuze mensen steeds meer af, wat mogelijk gevolgen kan hebben voor het vertrouwen in onbekenden. In een samenleving is een zekere mate van vertrouwen in onbekenden noodzakelijk om het alledaagse leven soepel te laten verlopen. Er is in dit onderzoek bekeken of er een verschil is in het vertrouwen in onbekenden tussen rooms-katholieken, protestanten, moslims en niet-religieuze mensen. Op basis van bestaande theorieën werd verwacht dat religieuze mensen eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan niet-religieuzen, dat protestanten eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan rooms-katholieken en dat moslims minder vertrouwen in onbekenden dan protestanten en rooms-katholieken. Ook werd verwacht dat het bijwonen van religieuze diensten de relatie tussen het religieus zijn en vertrouwen hebben in onbekenden modereert: regelmatig bijwonen van religieuze diensten leidt tot nog meer vertrouwen in onbekenden. Dit onderzoek heeft de Nederlandse data uit de European Values Study gebruikt, een grootschalig onderzoek onder Europese burgers waar vragen gesteld worden over een groot aantal onderwerpen, zoals religie en politiek. Op basis van deze data is er een logistische regressieanalyse uitgevoerd. Uit de resultaten bleek dat er geen bewijs is gevonden voor de verwachting dat religieuzen eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan niet-religieuzen. Het tegenovergestelde resultaat is gevonden voor moslims: zij hebben juist minder vertrouwen in onbekenden dan alle andere groepen. Daarnaast is er geen bewijs gevonden voor de verwachting dat het bijwonen van religieuze diensten deze relaties modereert.

Inhoudsopgave

| | |
|---|-----------|
| 1. Inleiding | 4 |
| 2. Theorie | 6 |
| 2.1 Hypothesen | 6 |
| 2.2 Controlevariabelen..... | 9 |
| 3. Methode | 11 |
| 3.1 Algemene informatie..... | 11 |
| 3.2 Operationalisatie variabelen | 12 |
| 3.3 Analyseplan..... | 14 |
| 4. Resultaten..... | 15 |
| 4.1 Inhoud..... | 15 |
| 4.2 Univariate statistieken | 15 |
| 4.3 Bivariate statistieken | 16 |
| 4.4 Modevaluatie | 17 |
| 5. Conclusie en discussie | 23 |
| 6. Literatuur | 26 |
| BIJLAGE 1: Frequentieverdelingen en histogrammen van variabelen..... | 29 |
| BIJLAGE 2: Bivariate en multivariate analyses..... | 39 |
| Bivariate statistieken | 39 |
| Multivariate statistieken | 47 |
| BIJLAGE 3: Controle op multicollineariteit, assumptiecontrole en controle op uitbijters..... | 52 |
| Controle op uitbijters..... | 52 |
| Controle op multicollineariteit | 54 |
| Assumptiecontrole | 55 |

1. Inleiding

Om de samenleving draaiende te houden moeten mensen onderling elkaar in zekere mate kunnen vertrouwen. Als je met de auto rijdt, dan verwacht je dat anderen zich aan de verkeersregels houden. Als je iets koopt van een ander, vertrouw je erop dat de ander je niet oplicht. In de vorige en vele andere interacties moet iemand een bepaald vertrouwen vooraf hebben in mensen die zij niet kennen om datgene te gaan doen. Als dit vertrouwen er niet zou zijn, dan kan dit de samenleving beïnvloeden: interacties tussen mensen onderling zouden moeilijker of niet meer verlopen.

Religie is lange tijd al een factor geweest in het creëren van een mate van vertrouwen in onbekenden. Vaak wordt religie ook wel een 'sociale lijm' genoemd. Door het bieden van een gevoel van gemeenschap, het verhogen van het aantal sociale contacten van iemand en door het delen van het geloof in (een) god kan religie mensen verbinden en het vertrouwen van religieuzen in onbekenden verhogen (Dingemans en Van Ingen, 2015; Traunmüller, 2011; Wuthnow, 2002).

In Nederland blijkt het aantal religieuze mensen steeds meer af te nemen. In 2011 was nog iets meer dan de helft van de bevolking religieus (CBS, 2022), maar intussen is dit in 2022 afgenomen tot nog maar iets meer dan 4 op de 10 Nederlanders (CBS, 2022). Nederland blijkt dus steeds meer seculier te worden. Dit is in sterk contrast tot het begin de vorige eeuw waar niet-religieus zijn juist een uitzondering was. Sommigen juichen deze ontwikkeling van minder religie toe als een verbetering van de samenleving. Vaak worden er negatief ervaren aspecten van religie genoemd, zoals sociale controle als reden voor het toejuichen van de afname van religie. Toch zou een afname van het aantal religieuze mensen ook negatieve gevolgen kunnen hebben voor iedereen in de samenleving. Het zou er namelijk mogelijk toe kunnen leiden dat het vertrouwen in onbekenden in de Nederlandse samenleving afneemt.

Alhoewel het verband tussen het vertrouwen in veel landen onderzocht is, is dit nog niet gedaan in Nederland. Het is dan ook interessant om te zien of die positieve invloed van

het religieus zijn op het vertrouwen in onbekenden ook terug te zien is in Nederland. Daarnaast is het relevant om ook te kijken of er verschillen zijn tussen verschillende religieuze groepen. Het blijkt dat er verschillen zijn in het kleiner worden van de verschillende religieuze groepen in Nederland: het percentage rooms-katholieken daalt het meest, terwijl het percentage moslims ongeveer gelijk blijft in de afgelopen 10 jaar (CBS, 2022).

In dit onderzoek zal dan ook bekeken worden of er een verschil is tussen religieuze en niet-religieuze mensen wat betreft het vertrouwen in onbekenden. Daarnaast wordt in dit onderzoek ook onderzocht of er verschillen zijn tussen de drie grootste religieuze groepen in Nederland (CBS, 2022): rooms-katholieken, protestanten en moslims in het vertrouwen dat zij hebben in onbekenden. Uit het vorige komt de volgende onderzoeksvraag naar voren voor dit onderzoek: *Verschillen niet-religieuzen, moslims, protestanten en rooms-katholieken in het vertrouwen dat zij hebben in onbekenden?*

2. Theorie

2.1 Hypothesen

In dit hoofdstuk zal, voordat het onderzoek uitgevoerd wordt, eerst een aantal verwachtingen worden opgesteld op basis van bestaande theorieën. Hierbij zal voor elke groep een verwachting worden besproken over het verschil in vertrouwen in onbekenden met andere groepen. Op basis van deze verwachtingen worden 4 hypothesen opgesteld.

Ten eerste wordt er een verwachting opgesteld over het verschil tussen religieuze mensen en niet-religieuze mensen. Religie kan voor veel mensen een hechte sociale band bieden met andere religieuzen binnen de religieuze organisatie door middel van het hebben van gemeenschappelijke doelen (Dingemans en Van Ingen, 2015). Dit kan onder andere het volgen van religieuze tradities zijn of het vereren van (een) god. Deze gemeenschappelijke doelen kunnen dan geuit worden door middel van religieuze activiteiten, zoals in de vorm van een religieuze dienst of een kerkkamp. Deze gemeenschappelijke activiteiten maken het makkelijker om contacten te maken met mensen binnen de religieuze organisatie.

Religieuze organisaties hebben als eigenschap dat deze een diverse groep leden hebben (Dingemans en Van Ingen, 2015; Wuthnow, 2002). De leden van religieuze groepen verschillen vaak in leeftijd, geslacht, opleiding, etniciteit en sociale status (Wuthnow, 2002). Door religieuze activiteiten en gemeenschappelijke doelen kan het voor religieuze mensen makkelijker zijn om een sociaal netwerk te vormen met deze leden. Dit blijkt ook zo te zijn in die praktijk. Mensen die horen bij een religieuze groep meer sociale contacten hebben die verschillen in sociale status dan mensen die niet bij een religieuze groep horen (Dingemans en Van Ingen, 2015; Wuthnow, 2002). Vertrouwen in anderen ontstaat eerder als anderen op ons lijken en dezelfde waarden delen (Welch et al., 2004). Het vertrouwen binnen religieuze organisaties is dus ook vaak hoog (Welch et al., 2004). Hierdoor kan een gevoel van sociale verbondenheid ontstaan. De contacthypothese stelt dat bij contact met een diverse groep mensen de vooroordelen en negatieve oordelen die iemand heeft over

mensen die anders dan zij zijn verminderen (Putnam, 2007). Dit kan leiden tot een positiever beeld van mensen die anders zijn. Beide het gevoel van een sociale verbondenheid en het positieve beeld van mensen die anders zijn kan ertoe leiden dat religieuze mensen eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan niet-religieuzen (Dingemans en Van Ingen, 2015; Putnam, 2007; Welch et al., 2004).

Daarnaast kan religie het vertrouwen in onbekenden verhogen door de waarden en normen die sommige religieuze teksten voorschrijven. In het geval van het christendom en de islam worden in de religieuze teksten waarden voorgeschreven die een positieve houding tegenover vreemdelingen voorschrijven. Dit zie je terug in het bekende verhaal in de Bijbel van de barmhartige Samaritaan. Hierin is een van de boodschappen dat we niet met vooroordelen andere mensen moeten benaderen en juist naar de acties van anderen moeten kijken (De barmhartige Samaritaan, 2015). Ook is een boodschap van dit verhaal om mensen die het nodig hebben te helpen. Daarnaast is een belangrijk voorschrift in de Bijbel dat je je naaste, dus andere mensen, lief moet hebben als jezelf. In de Islam wordt gastvrijheid voorgeschreven als een van de belangrijke pillaren (Dingemans en Van Ingen, 2015). Ook is een voorschrift van de profeet Mohammed in de islam dat je anderen geen kwaad moet doen, zodat jezelf ook geen kwaad overkomt (Berggren en Bjørnskov, 2011). Deze voorgeschreven houding en waarden tegenover andere mensen en dus ook onbekenden, zou kunnen betekenen dat religieuzen eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan niet-religieuzen. (Dingemans en van Ingen, 2015; Berggren en Bjørnskov, 2011).

Hypothese 1: *Religieuze mensen hebben eerder vertrouwen in onbekenden dan niet-religieuze mensen.*

Dit verband zal naar verwachting wel afhangen van de religieuze participatie van iemand. Als iemand nooit religieuze diensten bijwoont, dan zal diegene minder of niet de mogelijkheid krijgen om sociale contacten op te doen binnen de organisatie. Daartegenover zal iemand die vaak religieuze diensten bijwoont veel meer de kans krijgen om sociale contacten te leggen met anderen binnen de organisatie. Bovendien is het voor te stellen dat

religieuze mensen die meer actief bezig zijn met hun religie, ook hun religie en religieuze waarden belangrijker vinden. Om deze reden zal dit bijwonen van religieuze diensten als moderatorvariabele behandeld worden. Hierbij wordt dat naarmate iemand regelmatig religieuze diensten bijwoont dat diegene ook nog eerder vertrouwen heeft in onbekenden.

De volgende hypothese komt dan uit het vorige voort:

Hypothese 2: *Het positieve effect van het religieus zijn op het vertrouwen in onbekenden is sterker naarmate men regelmatig religieuze diensten bijwoont.*

Er zijn ook verschillen tussen protestantse christenen en rooms-katholieke christenen die ervoor kunnen zorgen dat protestanten eerder vertrouwen in onbekenden hebben dan rooms-katholieken. Protestanten hebben meer contact met de outgroup. De outgroup is de groep mensen die buiten het sociale netwerk van iemand vallen (Traunmüller, 2011). In dit geval zijn dat dus mensen buiten de religieuze organisatie van protestanten. Het is belangrijk in de protestantse traditie om eerlijk te zijn, betrouwbaar te zijn en wederkerig te zijn (Traunmüller, 2011). Daarnaast zijn horizontale relaties met anderen, ook buiten hun religie om, kenmerkend voor protestanten (Traunmüller, 2011). Dit betekent dat protestanten veel meer open staan om contact aan te gaan met mensen buiten hun religie. Van de contacttheorie die eerder besproken wordt, is hier ook sprake: meer contact zorgt ervoor dat iemand minder stereotypes en negatieve vooroordelen tegenover anderen heeft (Putnam, 2007). Dit kan zorgen voor een positiever beeld van onbekende mensen voor protestanten, waardoor het vertrouwen in onbekenden hoger kan zijn (Traunmüller, 2011). Dit is anders in rooms-katholieke groepen waar relaties veel meer hiërarchisch zijn. Rooms-katholieken zijn veel meer gericht op hun eigen ingroup: zij houden zich beperken hun contact meer tot hun eigen familie en bestaande contacten (Traunmüller, 2011). Volgens de contacttheorie is het dan ook makkelijker om vooroordelen en negatieve gevoelens te houden tegenover mensen die anders zijn dan hun, omdat zij minder in contact komen met andere mensen (Putnam, 2007). Dit kan samengaan met een minder sterk gevoel van sociale verbondenheid vanwege het mindere contact met de outgroup. Uit het vorige komt dan ook de volgende hypothese naar voren:

Hypothese 3: Protestantse christenen hebben eerder vertrouwen in onbekenden dan Rooms-katholieke christenen

Net zoals protestantse gemeenschappen, zijn islamitische gemeenschappen vaak horizontaal: er zijn geen grote machtsverschillen zoals bij rooms-katholieken wel het geval is (Traunmüller, 2011). Toch blijkt dat islamitische gemeenschappen in westerse samenlevingen zich vaak terug te trekken en zich symbolisch afzetten van de samenleving (Traunmüller, 2011). Dit komt doordat westerse samenlevingen, zelfs al worden deze meer seculier, een grondslag hebben in het christendom. Moslims hebben vaak heel andere normen en waarden dan christenen en westerse mensen (Traunmüller, 2011; Uslaner, 2002). Vertrouwen in anderen wordt deels gevormd op basis van de assumptie dat anderen op ons lijken (Traunmüller, 2011; Welch et al., 2004). Door de botsing van de normen en waarden van moslims met die van de westerse samenleving met een christelijke grondslag kan dit ertoe leiden dat moslims zich afscheiden en deels isoleren van mensen met westerse normen en waarden en de samenleving (Traunmüller, 2011; Uslaner, 2002). Volgens de contacttheorie wordt het dan makkelijker om vooroordelen en negatieve gevoelens tegenover mensen die anders zijn te houden (Putnam, 2007). In combinatie met die botsing van normen en waarden kan dit vervolgens leiden dat moslims een lager vertrouwen in onbekenden hebben dan protestanten en rooms-katholieken (Traunmüller, 2011; Uslaner, 2002). De verwachting is dan als volgt:

Hypothese 4: Moslims hebben minder vertrouwen in onbekenden dan protestanten en rooms-katholieken

2.2 Controlevariabelen

Voor dit onderzoek zal er gecontroleerd worden voor een aantal kenmerken die mogelijk de resultaten kunnen beïnvloeden. Op deze manier kan er voorkomen worden dat er sprake is van een schijnrelatie of supression

De eerste controlevariabele is leeftijd. Hiervoor wordt gecontroleerd, omdat jongeren minder vaak religieus zijn dan ouderen (CBS, 2022). Daarnaast hebben ouderen vaker een hoger vertrouwen in onbekenden (Mayer, 2020).

Ten tweede is er geslacht. In beide het christendom en islam hebben in de meeste denominaties mannen en vrouwen andere rollen. Tegenwoordig zijn er wel meer liberale denominaties die man en vrouw als meer gelijk zien, maar voor het grootste gedeelte van de religieuze groepen geldt dit nog niet zo. Daarom zouden er verschillen kunnen zijn tussen mannen en vrouwen wat betreft de houding tegenover onbekenden. Daarnaast hebben vrouwen vaker een hoger vertrouwen in onbekenden dan mannen (Haselhuhn et al., 2015). Dit kan verklaard worden doordat vrouwen vaker in contact gaan met anderen. De vorige twee voorbeelden zijn maar twee van de vele mogelijke redenen waarom geslacht mogelijk van invloed kan zijn op de resultaten, wat betekent dat het belangrijk is om voor geslacht te controleren.

Als laatste wordt er ook gecontroleerd voor opleidingsniveau. Het is namelijk zo dat mensen met een hoger opleidingsniveau meer vertrouwen hebben in onbekenden (Huang et al., 2010). Hiervoor moet dus gecontroleerd worden om te voorkomen dat er sprake is van een schijnrelatie.

3. Methode

3.1 Algemene informatie

Voor dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de dataset van de European Values Study uit 2017 (vanaf nu EVS). De EVS is een grootschalig onderzoek dat elke 9 jaar uitgevoerd wordt door de EVSSG (European Values Study study group). Het onderzoek bestaat uit een enquête en heeft als doel om inzichten te bieden in de houdingen van Europese burgers op allerlei verschillende onderwerpen, zoals religie, politiek en milieu. De populatie voor de EVS is de bevolking van een groot aantal Europese landen die 18 jaar of ouder is en in een particulier huishouden woont (EVS, n.d.). Voor dit wordt, omwille van de onderzoeksvraag, een selectie gemaakt. Alleen respondenten die aan het Nederlandse deel van de EVS hebben meegedaan en die niet-religieus, rooms-katholiek, protestants of moslim zijn worden meegenomen.

Het Nederlandse deel van het onderzoek is uitgevoerd door I&O Research en door CentERdata. De populatie bij het Nederlandse deel van het onderzoek omvatte Nederlanders van 18 jaar of ouder die in een particulier huishouden ten tijde van het onderzoek woonden. Uit deze populatie is een aselechte, gestratificeerde steekproef getrokken. Uiteindelijk zijn 4011 personen benaderd, waarvan 2720 van deze personen respons heeft gegeven. Dit betreft een responspercentage van 67,8% (EVS, n.d.). Hiervan worden na selectie 2215 respondenten in dit onderzoek onderzocht.

Ook in Nederland is de EVS afgenomen aan de hand van een enquête. De enquête is hierbij in het Nederlands vertaald. Het afnemen van de enquêtes is gebeurd in de periode van 31 augustus 2017 tot en met 28 februari 2018. De enquêtes werden afgenomen aan de hand van CAWI (computer-assisted web interviewing) en CAPI (computer-assisted paper interviewing).

Bij CAPI nam een betaalde interviewer de vragenlijst af in persoon met de respondent. 1500 respondenten zijn benaderd voor dit soort interview en uiteindelijk hebben

686 respondenten de enquête op deze manier afgenomen (45,7% respons). De steekproef voor de CAPI-methode is getrokken door het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS).

Bij CAWI nam de respondent de vragenlijst zelf door online. Voor deze methode zijn 2515 respondenten benaderd. Hiervan hebben 2034 respondenten uiteindelijk de enquête afgenomen (80,9% respons). De steekproef voor deze methode is getrokken uit het LISS-panel, een panel dat uit een groot aantal Nederlandse huishoudens bestaat. Respondenten zijn benaderd door een brief of e-mail te sturen met een verzoek tot deelname en een 5 euro cadeaubon. Als de respondent het interview succesvol zou afronden kreeg hij of zij nog een extra cadeaubon ter waarde van 10 euro.

De enquête bestond uit een gestructureerde vragenlijst met gesloten vragen en duurde ongeveer een uur; hierbij waren er in totaal 104 vragen. Dit waren er 282 als subvragen meegeteld worden.

3.2 Operationalisatie variabelen

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden zijn er verschillende variabelen gebruikt uit de dataset van de EVS (2017) om de concepten uit de onderzoeksvraag te meten. Voor alle variabelen geldt dat een gebrek aan een antwoord, het weigeren tot antwoorden en het geven van 'weet niet' als antwoord, gerekend en gehercodeerd wordt tot een missende waarde. In bijlage 1 is de syntax terug te vinden die gebruikt is om de hercoderingen uit te voeren in SPSS samen met een uitgebreidere bespreking van de hercoderingen.

Ten eerste is het vertrouwen in onbekenden gemeten door middel van de vraag "Ik zou u nu willen vragen in welke mate u mensen van verschillende groepen vertrouwt. Kunt u voor elke groep aangeven of u deze mensen volledig vertrouwt, een beetje vertrouwt, eerder niet vertrouwt of helemaal niet vertrouwt?". De respondent werd hier gevraagd om verschillende groepen zoals (a) uw familie, (c) mensen die u persoonlijk kent en (d) mensen die u voor het eerst ontmoet (d) zal gebruikt worden om het vertrouwen in onbekenden te meten. De antwoordmogelijkheden bestonden uit (1) vertrouw volledig, (2) vertrouw een beetje, (3) vertrouw eerder niet en (4) vertrouw helemaal niet. Voor de onderzoeksvraag is

deze variabele gehercodeerd tot een dummy-variabele, waarbij (1) vertrouwen volledig en (2) vertrouwen volledig zijn samengevoegd tot 1 = wel vertrouwen en (3) vertrouwen eerder niet en (4) vertrouwen helemaal niet zijn samengevoegd tot 0 = geen vertrouwen.

Ten tweede is de religieuze groep gemeten door middel van de vraag “Rekent u zichzelf tot een godsdienst?” waarop de respondent 0 = nee en 1 = ja kon antwoorden. Als de respondent ja als antwoord gaf, werd de vervolgvraag “Welke?” gesteld. Hierop kon de respondent verschillende antwoorden geven zoals rooms-katholiek, Protestantse Kerk Nederland (voorheen Hervormd), overig protestant, islam en jodendom. Er waren in totaal 5 verschillende categorieën voor protestantse christenen. Voor dit onderzoek wordt gebruikt gemaakt van een geharmoniseerde variabele waarbij de verschillende protestantse categorieën zijn samengevoegd tot 1 categorie: protestants. Vervolgens zijn er ook dummy-variabelen gemaakt van de verschillende religieuze groepen om deze geschikt te maken voor het uitvoeren van de analyse. De dummy-variabelen zien er als volgt uit: de dummy-variabele protestants heeft bijvoorbeeld de waarden 0 = niet protestant en 1 = protestant.

Ten derde is het bijwonen van religieuze diensten gemeten door middel van de vraag “Gelegenheden als huwelijk, begrafenis en doop niet meegerekend, hoe vaak woont u dan een godsdienstoefening bij? “. De respondent kon antwoorden op een 7-puntsschaal waarbij 1 = Méér dan eens per week en 7 = Nooit, praktisch nooit inhield. Deze variabele is gespiegeld om een hoge score een hogere mate van het bijwonen van religieuze diensten te laten voorstellen. Daarnaast is deze variabele gecentreerd voor het testen van de moderatie.

De controlevariabele leeftijd is gemeten in jaren. Deze variabele is ook gecentreerd. De controlevariabele geslacht is gemeten door de respondent om hun geslacht te vragen. Hierbij kon de respondent (1) man of (2) vrouw kiezen. De variabele is gehercodeerd tot een dummy-variabele met antwoordmogelijkheden 0 = vrouw en 1 = man.

De controlevariabele opleidingsniveau is gemeten door middel van de vraag “Wat is het hoogste opleidingsniveau dat u voltooid heeft?”. Hierbij waren er vele mogelijke antwoordmogelijkheden, zoals *lagere school niet voltooid*, *MBO-plus voor havisten* en *bachelor universiteit*. Hier wordt de, reeds in de dataset, gehercodeerde variabele gebruikt

voor opleidingsniveau. Deze variabele heeft 3 categorieën: 1 = lager opgeleid, 2= gemiddeld opgeleid en 3 = hoger opgeleid. Er is gekozen voor een beperkter aantal categorieën om op deze manier beter te zien of er verschillen zijn tussen opleidingsniveau. Er zijn ook twee dummy-variabelen gemaakt van deze variabele. Gemiddeld opgeleiden dienen hier als referentiegroep.

Als laatste zijn er nog drie interactievariabelen gemaakt om te toetsen of er sprake is van moderatie. De interactievariabelen bestaan uit het product van de religieuze groep en de gecentreerde variabele *bijwonen religieuze dienst*.

3.3 Analyseplan

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden en de hypothesen te toetsen wordt er een stapsgewijze logistische regressie uitgevoerd waarbij de afhankelijke variabele het *vertrouwen in onbekenden* is. Het eerste model bestaat alleen uit de afhankelijke variabele en de dummy's van de onafhankelijke variabele *religieuze groep*. Aan het tweede model worden hierbij de drie controle-variabelen toegevoegd: *geslacht*, de twee dummy's van *opleidingsniveau* en de gecentraliseerde variabele *leeftijd*. In het derde model wordt vervolgens de gecentraliseerde moderatorvariabele *bijwonen religieuze dienst* toegevoegd. Als laatste worden in het vierde model de drie interactievariabelen toegevoegd. Door de regressie op deze manier uit te voeren kan het effect van de controlevariabelen bepaald worden, kan bekeken worden of en in welke mate er sprake is van een interactie-effect.

Daarnaast zal er gekeken worden naar de multicollineariteit door middel van VIF-scores en wordt er gekeken of er invloedrijke uitbijters zijn door de *Cook's distance* van elke case te bekijken in een scatterplot.

4. Resultaten

4.1 Inhoud

In dit hoofdstuk zullen de resultaten van de uitgevoerde analyses weergegeven en besproken worden. Ten eerste zullen de univariate statistieken besproken worden. Dit zijn de verdelingen van de verschillende variabelen, waaronder het gemiddelde en percentages van categorieën. Daarna zullen de bivariate statistieken besproken worden, waarbij de correlaties tussen alle variabelen bekeken worden. Dan wordt de modelfit van het logistisch regressiemodel besproken. Hierbij zullen de verschillende modellen vergeleken worden, de assumpties van de logistische regressieanalyse besproken gecontroleerd worden, op multicollineariteit getoetst worden door middel van VIF-scores en op uitbijters gecontroleerd met behulp van de *Cook's distance*.

Als laatste worden de hypothesen getoetst. Hier zal onder andere de invloed van de controlevariabelen besproken worden en de moderatie.

4.2 Univariate statistieken

In tabel 1 hieronder zijn de univariate statistieken van de opgenomen variabelen weergegeven. De uitgebreidere tabellen zijn te vinden in bijlage 1. De meeste respondenten, namelijk 77,7%, blijken vertrouwen in onbekenden te hebben. Onder de respondenten is 2,8% moslim. Dit is maar een kleine groep van de respondenten en ligt lager dan het percentage in de populatie: 4,6% (CBS, 2022). Hier is dus sprake van onderrepresentatie. Ook is te zien dat het gemiddelde vrij laag ligt (2,30 op een schaal van 1 t/m 7) wat betreft het bijwonen van religieuze diensten. Dit is waarschijnlijk vooral laag, omdat meer dan de helft van de respondenten niet-religieus is. Deze zullen waarschijnlijk niet vaak een dienst bijwonen. In tabel is ook te zien dat de verdeling van geslacht vrij gelijk is en de groepen van de verschillende opleidingsniveaus ook niet grote verschillen vertonen in grootte (laag: 30,1%; gemiddeld 27,4%; hoog: 42,5 %). Wel valt op dat de gemiddelde leeftijd vrij hoog ligt: net iets onder de 54 jaar.

Tabel 1: Beschrijving van de in de analyse opgenomen variabelen: gemiddelde (standaarddeviatie), minimum- en maximumwaarde en totaal aantal respondenten

| Variabele | Gemiddelde (Standaarddeviatie)* | Minimum | Maximum | N totaal |
|---|---|---------|---------|----------|
| Vertrouwen in onbekenden (Geen vertrouwen = 0, Vertrouwen = 1) | 23,1% geen vertrouwen 76,9% vertrouwen | 0 | 1 | 2215 |
| Religieuze groep | 17,9% Rooms-katholiek 16,1% Protestants 2,8% Moslim 63,3% Niet-religieus | | | 2215 |
| Bezoeken religieuze dienst (schaal 7 items) | 2,30 (1,85) | 1 | 7 | 2215 |
| Geslacht (vrouw = 0, man = 1) | 53,0% vrouw, 47,0% man | 0 | 1 | 2215 |
| Opleidingsniveau (1 = laag, 2 = gemiddeld, 3 = hoog) | 30,1% laag 27,4% gemiddeld 42,5% hoog | 1 | 3 | 2215 |
| Leeftijd | 53,98 (17,33) | 18 | 82 | 2215 |

*Bij nominale variabelen is de frequentieverdeling vermeld in percentages.

4.3 Bivariate statistieken

In tabel 2 hieronder zijn de bivariate statistieken weergegeven in de vorm van verschillende correlaties tussen de verschillende variabelen. De uitgebreide tabellen en ANOVA-analyses zijn terug te vinden in bijlage 2 onder *bivariate statistieken*. Er zijn verschillende significante correlaties tussen de variabelen. Opvallend is dat er geen significante correlatie is tussen geslacht en het vertrouwen in onbekenden ($r = 0,011$), terwijl in de theorie de verwachting was dat vrouwen meer vertrouwen zouden hebben in onbekenden. Wel is er een significante correlatie tussen opleidingsniveau en vertrouwen in onbekenden ($r = 0,092$) en tussen leeftijd en vertrouwen in onbekenden ($r = 0,159$). Dit was ook al verwacht in de theorie en betekent dat het goed is om hiervoor te controleren. Er zijn nog een aantal significante correlaties die groter zijn; deze zullen later in dit hoofdstuk besproken worden bij de bespreking van de multicollineariteit. Daar zal beschreven worden

of er een te grote samenhang is tussen variabelen. Zoals eerder genoemd zijn de continue variabelen *leeftijd* en *bijwonen religieuze dienst* gecentreerd. Dit was gedaan vanwege het opnemen van een moderatorvariabele in de regressieanalyse. Dit centreren zorgt er ook voor dat multicollineariteit wordt verminderd.

Tabel 2: Correlatie tussen de opgenomen variabelen

| | 1. | 2. | 3. | 4. | 5. | 6. |
|-------------------------------|----------------------|----------------------|----------------------|---------------------|----------------------|----|
| 1. Vertrouwen in onbekenden | - | | | | | |
| 2. Religieuze groep | ** ,100 ^b | - | | | | |
| 3. Bijwonen religieuze dienst | ** ,046 ^c | ** ,567 ^c | - | | | |
| 4. Geslacht (1 = man) | ,011 ^b | ,056 ^b | ,025 ^c | - | | |
| 5. Opleidingsniveau | ** ,092 ^b | ** ,100 ^b | ,025 ^c | * ,051 ^b | - | |
| 6. Leeftijd | ** ,159 ^c | ** ,214 ^c | ** ,095 ^a | ,037 ^c | ** ,264 ^c | - |

^asignificant bij $p < 0,05$; ^b significant bij $p < 0,01$; ^a Pearson's correlatie; ^b Cramer's V; ^c ANOVA-correlatie

4.4 Modevaluatie

Tabel 3 toont de resultaten van de logistische regressieanalyses. Een uitgebreidere weergave is terug te vinden in bijlage 2 onder het kopje *multivariate statistieken*. In totaal is de regressie, zoals eerder besproken, uitgevoerd in 4 stappen. Er zijn dus 4 modellen, waarbij model 1 het model is met alleen de afhankelijke variabele *vertrouwen in onbekenden* en de dummy's van de onafhankelijke variabele *religieuze groep*. Model 2 voegt hieraan de 3 controlevariabelen toe. Model 3 voegt de moderatorvariabele *bijwonen religieuze dienst* toe. Model 4 voegt tenslotte de 3 interactievariabelen toe.

Om het model uit te kiezen die het beste past wordt er gekeken naar de *deviance* van de modellen en de Hosmer-Lemeshowtoets. De *deviance* van een model meet de verklaaringskracht van dat model, hierbij betekent een lagere *deviance* dat de verklaaringskracht hoger is. Ook is de *deviance* tussen modellen getoetst. Hierbij wordt of het verschil in verklaaringskracht getoetst. Bij een significante p-waarde is er een significant verschil in verklaaringskracht tussen modellen. De Hosmer-Lemeshowtoets toetst of het

model goed bij de data past. Bij een significante p-waarde past het model niet goed. In tabel 3 is te zien dat model 4 de laagste *deviance* heeft (*deviance* = 2240,169). Dit betekent dat model 4 de hoogste verklaaringskracht heeft. Er is echter ook te zien dat het verschil in *deviance* tussen model 4 en 3 maar klein is en niet significant (*deviance* = 3,557; $p = 0,313$). Dit betekent dat er geen significant verschil in verklaaringskracht tussen model 3 en 4 is. De Hosmer-Lemeshowtoets toets laat zien dat bij beide model 3 en 4 de nulhypothese niet wordt verworpen ($p = 0,090$; $p = 0,280$). Dit betekenen dat beide modellen een goede fit lijken te hebben. Alhoewel het verschil niet significant is, heeft model 4 wel de hoogste verklaaringskracht van alle modellen. Daarnaast bevat het ook de interactie. Daarom wordt er gekozen om de hypothesen te toetsen op basis van model 4.

De toetsing op multicollineariteit is gedaan door middel van het berekenen van VIF-scores. Deze zijn ook te zien in tabel 3. Bij een VIF-score van tussen de 4 en 10 is er mogelijk sprake van een problematische mate van multicollineariteit. Bij een score hoger dan 10 is het zeer problematisch. Er zijn 2 mogelijk problematische scores te zien: de gecentreerde moderatorvariabele *bijwonen religieuze dienst* ($VIF = 6,901$) en de interactieterm *dummy protestant * gecentreerde moderatorvariabele* ($VIF = 4,939$). Aangezien het gaat om een samenhang tussen de moderator en de interactieterm met de moderator hebben deze hogere VIF-scores geen negatieve consequenties voor de resultaten.

Ook wordt er aan de assumpties voor een logistische regressieanalyse voldaan. De steekproef van de EVS is, zoals eerder gezegd, aselect (EVS, n.d.). Uitgebreidere gegevens over de multicollineariteit en de controle op uitbijters zijn terug te vinden in bijlage 3.

Tabel 3: Resultaten van een regressieanalyse met vertrouwen in onbekenden als afhankelijke, religieuze groep als onafhankelijke en bijwoning religieuze diensten als modererende variabele

| | Model 1 | | | Model 2 | | | Model 3 | | | Model 4 | | | VIF |
|------------------------------|--------------|------------|---------|--------------|------------|---------|--------------|------------|---------|--------------|------------|---------|-------|
| | b (SE) | Odds-ratio | P | b (SE) | Odds-ratio | p | b (SE) | Odds-ratio | p | b (SE) | Odds-ratio | p | |
| Constante | 1,173 (.063) | 3,233 | <,001** | 1,729 (.112) | 5,636 | <,001** | 2,066 (.209) | 7,891 | <,001** | 2,309 (.361) | 1,395 | <,001** | |
| Katholiek ^a | ,248 (.142) | 1,282 | ,080 | ,132 (.147) | 1,141 | ,369 | -,002 (.162) | ,998 | ,993 | -,098 (.174) | ,906 | ,573 | 1,568 |
| Protestant ^a | ,426 (.155) | 1,531 | ,006* | ,305 (.160) | 1,357 | ,056 | ,047 (.207) | 1,048 | ,821 | ,234 (.256) | 1,263 | ,362 | 2,636 |
| Moslim ^a | -,943 (.265) | ,390 | <,001** | -,738 (.272) | ,478 | <,001** | -,941 (.291) | ,390 | <,001** | -,973 (.342) | ,378 | ,004* | 1,609 |
| Geslacht (1= man) | | | | -,148 (.105) | ,863 | ,161 | -,152 (.105) | ,859 | ,150 | -,140 (.106) | ,869 | ,184 | 1,016 |
| Lager opgeleid ^b | | | | -,860 (.134) | ,423 | <,001** | -,854 (.134) | ,426 | <,001** | -,861 (.135) | ,423 | <,001** | 1,614 |
| Hoger opgeleid ^b | | | | ,467 (.129) | ,627 | <,001** | ,468 (.129) | ,626 | <,001** | ,470 (.129) | ,625 | <,001** | 1,472 |
| Leeftijd_c | | | | ,026 (.003) | 1,026 | <,001** | ,026 (.003) | 1,026 | <,001** | ,026 (.003) | 1,026 | <,001** | 1,194 |
| Bijwonen dienst_c | | | | | | | ,078 (.041) | 1,082 | ,054 | ,136 (.076) | 1,146 | ,087 | 6,901 |
| Katholiek*dienst_c | | | | | | | | | | ,016 (.113) | 1,016 | ,885 | 2,384 |
| Protestant*dienst_c | | | | | | | | | | ,164 (.108) | 1,178 | ,131 | 4,939 |
| Moslim*dienst_c | | | | | | | | | | ,076 (.143) | 1,079 | ,597 | 1,949 |
| <i>Deviance</i> | 2329,144 | | | 2243,901 | | | 2240,169 | | | 2236,612 | | | |
| X ² -change | 24,394 | | <,001** | 85,243 | | <,001** | 3,732 | | ,053 | 3,557 | | ,313 | |
| <i>Hosmer-Lemeshow toets</i> | | | 1 | | | ,002* | | | ,090 | | | ,280 | |
| <i>N</i> | | | 2215 | | | 2215 | | | 2215 | | | 2215 | |

*significant bij p< 0,05; ** significant bij p< 0,01

^a referentiegroep = niet-religieuzen; ^b referentiegroep = gemiddeld opgeleiden

4.5 Hypothesetoetsing

De hypothesen zullen, zoals gezegd, worden getoetst aan de hand van de modelschattingen in tabel 3, model 4. Ook wordt de invloed van de controlevariabelen beschreven. In tabel 3 bij model 1 is te zien dat, vergeleken met niet-religieuzen, religieuze mensen een hogere kans hebben om vertrouwen te hebben in onbekenden. Alleen voor room-katholieken is dit verschil niet significant ($p = 0,080$). Bij het toevoegen van de controlevariabelen in model 2 blijkt echter dat er voor rooms-katholieken en protestanten sprake was van een gedeeltelijke schijnrelatie. Dit is te zien aan de toegenomen p -waarde voor rooms-katholieken ($p = 0,369$) en de p -waarde voor protestanten die niet meer significant is ($p = 0,056$). Er blijkt dat bij een hogere leeftijd de kans op het vertrouwen van onbekenden toeneemt ($p < 0,01$). Bij opleidingsniveau blijkt te gelden dat hoe hoger iemand opgeleid is, hoe eerder zij vertrouwen hebben in onbekenden. De dummy voor lager opgeleiden heeft namelijk een negatieve, significante helling ten opzichte van de referentiegroep gemiddeld opgeleiden. ($b = -0,391$; $p = < 0,01$). De dummy voor hoger opgeleiden heeft juist een positieve, significante helling ten opzichte van gemiddeld opgeleiden ($b = 0,470$ $p = < 0,01$). Voor geslacht blijkt dat er geen significant verschil is ($p = 0,161$) tussen mannen en vrouwen wat betreft de kans op het hebben van vertrouwen in onbekenden. Voor de 3 controlevariabelen geldt dat de grootte en de significantie van de effecten nagenoeg gelijk blijft in elk model.

In model 3 is de gecentreerde moderatorvariabele *bijwonen religieuze dienst* toegevoegd. Als gevolg hiervan worden de p -waardes voor de dummy rooms-katholiek ($p = 0,993$) en de dummy protestant ($p = 0,821$) erg hoog. De moderatorvariabele zelf heeft geen significante associatie met de kans op het vertrouwen in onbekenden. ($p = 0,054$). Dit betekent dat, gecontroleerd voor *geslacht*, *leeftijd* en *opleidingsniveau*, het in meerdere of minder mate van bijwonen van religieuze diensten niet van invloed lijkt te zijn op de kans dat iemand vertrouwen heeft in onbekenden.

Als in model 4 de interactievariabelen worden toegevoegd wordt de p -waarde en *odds-ratio* voor de protestantse dummy weer hoger (*odds-ratio* = 1,263; $p = 0,362$). Er lijkt

dus sprake te zijn van moderatie. Dit is terug te zien aan de positieve helling ($b = 0,164$): dit zou betekenen dat het positieve effect van het protestant zijn op de kans dat iemand vertrouwen heeft in onbekenden, groter wordt als diegene regelmatig religieuze diensten bijwoont. Als iemand meer dan één keer per week een religieuze dienst zou bijwonen zou de *odds-ratio* met $7 * 0,164 - 0,164 = 0,984$ hoger zijn dan iemand die nooit of bijna nooit een religieuze dienst bijwoont. De interactievariabele is echter niet significant ($p = 0,131$). Dit is ook het geval voor de interactievariabele voor katholieken ($b = 0,016$; $p = 0,885$) en moslims ($b = 0,076$; $p = 0,597$). Deze hellingen zijn ook positief, maar kleiner wat zou betekenen dat het effect van religieuze diensten bijwonen op de kans op vertrouwen in onbekenden kleiner is voor moslims en rooms-katholieken dan protestanten. Aangezien deze interactievariabelen niet significant zijn betekent echter dat conclusies over die grootte en richting niet opgaan. Dit betekent dat de hypothese die stelde dat het positieve effect van het religieus zijn op de kans om vertrouwen te hebben in onbekenden, naarmate men regelmatig religieuze diensten bijwoont, niet ondersteund wordt. Er is geen significant verschil tussen mensen die vaker religieuze diensten bijwonen en mensen die dit minder doen.

Wat betreft de hypothese die stelt dat religieuze mensen eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan niet-religieuzen, kan er het volgende gezegd worden. In model 4 in tabel 3 is te zien dat protestanten een 26,3% grotere *odds* hebben om vertrouwen te hebben in onbekenden dan niet-religieuzen (*odds-ratio* = 1,263; $p = 0,362$). Dit verschil in *odds* is echter niet significant. Voor rooms-katholieken blijkt dat zij 9,4% lagere *odds* hebben dan niet-religieuzen om vertrouwen te hebben in onbekenden. Dit verschil is ook niet significant (*odds-ratio* = 0,906; $p = 0,573$). Wat betreft moslims is in model 4 terug te zien dat de *odds-ratio* significant verschilt van die van niet-religieuzen ($p = 0,04$). In model 4 is de *odds-ratio* 0,378. Dit betekent dat de kans dat een moslim vertrouwen heeft in onbekenden lager is dan dat niet-religieuzen vertrouwen hebben in onbekenden: namelijk een 62,2% lagere *odds*. De hypothese die stelde dat religieuze mensen eerder vertrouwen zouden hebben in onbekenden dan niet-religieuzen wordt dus niet ondersteund

Het tegenovergestelde resultaat is zelfs gevonden voor moslims. Zij hebben minder vertrouwen in onbekenden dan niet-religieuzen. Ook kan op basis van de *odds-ratio* gezegd worden dat moslims minder vertrouwen hebben in onbekenden dan protestanten en rooms-katholieken. In vergelijking met protestanten hebben moslims 88,5% lagere *odds* om vertrouwen te hebben in onbekenden. In vergelijking met rooms-katholieken is dat 52,8% lagere *odds*. De hypothese die stelt dat moslims minder vertrouwen hebben in onbekenden dan protestanten en rooms-katholieken wordt dus wel ondersteund.

5. Conclusie en discussie

In dit onderzoek kwam de volgende vraagstelling aan bod: *Verschillen niet-religieuzen, moslims, protestanten en rooms-katholieken in het vertrouwen dat zij hebben in onbekenden?* Deze vraag kwam tot stand door het afnemende percentage religieuze mensen in Nederland. Religie wordt vaak door sociale wetenschappers als ‘sociale lijm’ gezien: doordat mensen door religie met meer en diverse groepen mensen in contact komen gaan zij uiteindelijk meer vertrouwen hebben in onbekende mensen in de samenleving (Dingemans en Van Ingen, 2015; Traunmüller, 2011; Wuthnow, 2002). Daarnaast schrijven religieuze teksten waarden voor, zoals het accepteren van anderen, het liefhebben van anderen en het tonen van gastvrijheid tegenover onbekenden. Dit zou ertoe kunnen leiden dat een religieus iemand eerder vertrouwen heeft in onbekenden (Dingemans en van Ingen, 2015; Berggren en Bjørnskov, 2011).

Doordat steeds minder mensen in Nederland religieus zijn, zou dit het vertrouwen in onbekenden in de samenleving kunnen verlagen. Dit zou vervolgens een probleem kunnen vormen: het vertrouwen in onbekenden is namelijk een vereiste voor het soepel functioneren van de samenleving. In dit onderzoek werden protestanten, rooms-katholieken en moslims onderling vergeleken en vergeleken met niet-religieuze mensen om te bekijken of er sprake is van een verschil in vertrouwen in onbekenden tussen deze groepen.

In het onderzoek werd verwacht dat religieuze mensen eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan niet-religieuze mensen. Ook werd er verwacht dat protestanten eerder vertrouwen hebben in onbekenden dan moslims en dat moslims minder vertrouwen hebben in onbekenden dan protestanten en rooms-katholieken. Als laatste werd verwacht dat het regelmatig bijwonen van religieuze diensten het positieve effect van het religieus zijn op het vertrouwen in onbekenden zou versterken.

Uit de resultaten bleek dat protestanten en rooms-katholieken niet verschillen met niet-religieuzen in het vertrouwen dat zij hebben in onbekenden. Voor moslims werd het tegenovergestelde resultaat gevonden: moslims blijken juist minder vertrouwen te hebben in

onbekenden dan niet-religieuzen. Wel bleek dat, zoals verwacht, moslims minder vertrouwen hebben in onbekenden dan protestanten en rooms-katholieken. Als laatste was er geen bewijs gevonden voor de verwachting dat het meer bijwonen van religieuze diensten de positieve relatie tussen religieus zijn en het vertrouwen hebben in onbekenden versterkt.

Wat betreft de gevonden resultaten kan het volgende gezegd worden. Het kan zo zijn dat religieuze mensen de religieuze waarden, die voorgeschreven voor hun zijn, niet zo belangrijk achten als gedacht. Ook is het mogelijk dat religieuze mensen deze waarden, zoals gastvrijheid en het liefhebben van de medemens niet toepassen op mensen die zij niet kennen. Welch et al. (2007) beargumenteren ook al dat mensen in hechte gemeenschappen waar altruïsme centraal staat, dit niet altijd doortrekken naar groepen buiten die gemeenschappen. Dit zou betekenen dat de benoemde altruïstische waarden die religieuze teksten voorschrijven alleen worden toegepast binnen een beperkte cirkel.

Wat betreft moslims, zou dit onverwachte resultaat ook mogelijk verklaard kunnen worden door 2 andere factoren. Ten eerste bleek dat moslims in de steekproef ondergepresenteerd werden: 2,6% in de steekproef, terwijl de populatie uit 4,6% moslims bestaat (CBS, 2022). Dit kan de resultaten voor moslims onbetrouwbaar maken. Daarnaast kan er een mogelijke theoretische verklaring zijn voor het gevonden resultaat waar niet voor gecontroleerd is in het onderzoek. Veel moslims in Nederland komen uit etnische minderheidsheidsgroepen (CBS, 2007). Uit onderzoek is al eerder gebleken dat etnische minderheidsgroepen veel minder vertrouwen hebben in anderen (Wilkes & Wu, 2018). Hiervoor is niet gecontroleerd in het onderzoek, waardoor er sprake kan zijn van een (gedeeltelijke) schijnrelatie. In een vervolgonderzoek zou hiernaar gekeken kunnen worden of in een populatie met een meer gelijke verdeling van religies een ander resultaat naar voren komt.

Wat betreft protestanten zou het resultaat mogelijk verklaard kunnen worden door een factor waar niet rekening mee gehouden is. Het protestantisme bestaat uit vele verschillende denominaties die onderling erg kunnen verschillen. Er blijkt dus dat conservatieve en fundamentalistische protestantse groepen minder vertrouwen hebben in

onbekenden dan andere protestantse groepen (Daniels en Von der Ruhr, 2010; Welch et al., 2007). Dit kan verklaard worden door de theologische opvattingen van deze groepen: zij beperken vaak hun contact veel meer tot hun eigen ingroup om zo de, volgens hen, slechte invloeden van een niet-religieuze samenleving te beperken (Welch et al., 2007). Hierbij kunnen zij ook een zeker wantrouwen tegenover de meer seculiere outgroup hebben omdat deze groep vaak andere normen en waarden hebben dan hun (Welch et al., 2007). Hierdoor kan het eerder beschreven uitbreiden van vertrouwen naar onbekenden niet of minder optreden. Dit onderzoek heeft geen onderscheid gemaakt tussen protestantse denominaties. Mogelijkerwijs is het aandeel conservatieve en fundamentalistische protestanten groter wat een verklaring zou kunnen bieden voor het gevonden resultaat. Dit kan er namelijk voor zorgen dat het lagere vertrouwen van conservatieve en fundamentalistische protestanten weer 'compenseert' voor het hogere vertrouwen in onbekenden van andere protestantse groepen (Daniels en Von der Ruhr, 2010). Als de groepen samengenomen worden lijkt het dan alsof er geen effect is. In een vervolgonderzoek zou de samenstelling zou er onderzocht kunnen worden of er ook in Nederland een verschil is in het vertrouwen in onbekenden tussen protestantse groepen. Het zou dan namelijk betekenen dat het niet goed is om uitspraken te doen over alle protestanten zijn als groepen binnen het protestantisme onderling verschillen.

Uit dit onderzoek blijkt dat religieuzen niet meer vertrouwen lijken te hebben in onbekenden dan niet-religieuzen. Alhoewel de afname van het percentage religieuze mensen in Nederland eerst zorgwekkend leek te zijn, is er misschien toch geen reden voor zorgen. Religie kan dan wel een 'sociale lijm' zijn voor mensen onderling, maar zonder religie lijken Nederlanders niet minder vertrouwen te hebben in hun onbekende medemens.

6. Literatuur

- Bayer, Y. (2020). Age and Social Trust: Evidence from the United States. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3596456>
- Berggren, N., & Bjørnskov, C. (2011). Is the importance of religion in daily life related to social trust? Cross-country and cross-state comparisons. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 80(3), 459–480. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2011.05.002>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2007, 24 oktober). *Ruim 850 duizend Islamiëten in Nederland*. Geraadpleegd op 4 april 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2007/43/ruim-850-duizend-islamiëten-in-nederland>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2022, 21 december). *Bijna 6 op de 10 Nederlanders behoren niet tot religieuze groep*. Geraadpleegd op 4 april 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/51/bijna-6-op-de-10-nederlanders-behoren-niet-tot-religieuze-groep>
- Daniels, J. P., & Von Der Ruhr, M. (2010). Trust in Others: Does Religion Matter? *Review of Social Economy*, 68(2), 163–186. <https://doi.org/10.1080/00346760902968447>
- Dingemans, E., & Van Ingen, E. (2015). Does Religion Breed Trust? A Cross-National Study of the Effects of Religious Involvement, Religious Faith, and Religious Context on Social Trust. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 54(4), 739–755. <https://doi.org/10.1111/jssr.12217>
- European Values Study (n.d.). *Methodology EVS 2017*. Geraadpleegd op 10 april 2023, van <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/methodology/>
- EVS (2022). European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). *GESIS, Cologne*. ZA7500 Data file Version 5.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13897.ZA7500>

Godsdienstonderwijs.be. (2015, 3 november). *De Barmhartige samaritaan (LC 10,25-37)*.

Geraadpleegd op 5 juni 2023, van

<https://www.kuleuven.be/thomas/page/bijbelfiche-de-barmhartige-samaritaan/#:~:text=%20Het%20verhaal%20van%20de%20barmhartige,het%20eeuwi ge%20leven%20te%20verwerven.>

Haselhuhn, M. P., Kennedy, J. A., Kray, L. J., Van Zant, A. B., & Schweitzer, M. E. (2015).

Gender differences in trust dynamics: Women trust more than men following a trust violation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56, 104–109.

<https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.09.007>

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*. In *Palgrave*

Macmillan US eBooks (pp. 223–234). https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_12

Putnam, R. D. (2007). *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first*

Century The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137–174. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>

Trautmüller, R. (2011). *Moral Communities? Religion as a Source of Social Trust in a*

Multilevel Analysis of 97 German Regions. *European Sociological Review*, 27(3), 346–363. <https://doi.org/10.1093/esr/jcq011>

Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. *Social Science Research Network*.

<https://doi.org/10.2139/ssrn.824504>

Welch, M. J., Sikkink, D., & Loveland, M. T. (2007). *The Radius of Trust: Religion, Social*

Embeddedness and Trust in Strangers. *Social Forces*, 86(1), 23–46.

<https://doi.org/10.1353/sof.2007.0116>

Welch, M. J., Sikkink, D., Sartain, E., & Bond, C. V. (2004). *Trust in God and Trust in Man:*

The Ambivalent Role of Religion in Shaping Dimensions of Social Trust. *Journal for*

the Scientific Study of Religion, 43(3), 317–343. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2004.00238.x>

Wilkes, R., & Wu, C. (2018). Trust and Minority Groups. In *Oxford University Press eBooks*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.29>

Wuthnow, R. (2002). Religious Involvement and Status-Bridging Social Capital. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 669–684. <https://doi.org/10.1111/1468-5906.00153>

BIJLAGE 1: Frequentieverdelingen en histogrammen van variabelen

Ten eerste wordt er een selectie gemaakt uit de dataset. Alleen respondenten van het Nederlandse deel van het onderzoek die niet-religieus, protestants, rooms-katholiek of moslim zijn worden meegenomen. De syntax hiervoor luidt als volgt:

Syntax:

```
USE ALL.  
COMPUTE filter_$=((country = 528) & ((d_roomskatholiek = 1) |  
(d_protestants = 1) | (d_moslim = 1)  
  | (d_nietreligieus = 1))).  
VARIABLE LABELS filter_$ '(country = 528) & ((d_roomskatholiek  
= 1) | (d_protestants = 1) | '+  
  '(d_moslim = 1) | (d_nietreligieus = 1)) (FILTER)'.  
VALUE LABELS filter_$ 0 'Not Selected' 1 'Selected'.  
FORMATS filter_$ (f1.0).  
FILTER BY filter_$.  
EXECUTE.
```

Vervolgens worden nu eerst de onbewerkte verdeling per variabele weergegeven, vervolgens de bewerkingen die zijn gedaan op de variabele en als laatste de verdeling van de bewerkte variabele.

1. Vertrouwen in onbekenden

FREQUENTIEVERDELING VOOR BEWERKINGEN

Syntax:

```
FREQUENCIES VARIABLES=v35 /ORDER=ANALYSIS.
```

v35 how much you trust: people you meet for the first time (Q8D)

| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|---------|--------------------------|-----------|---------|---------------|--------------------|
| Valid | 1 trust completely | 183 | 7,6 | 7,8 | 7,8 |
| | 2 trust somewhat | 1615 | 67,2 | 69,1 | 76,9 |
| | 3 do not trust very much | 443 | 18,4 | 18,9 | 95,9 |
| | 4 do not trust at all | 97 | 4,0 | 4,1 | 100,0 |
| | Total | 2338 | 97,3 | 100,0 | |
| Missing | -2 no answer | 7 | ,3 | | |
| | -1 dont know | 59 | 2,5 | | |
| | Total | 66 | 2,7 | | |
| Total | | 2404 | 100,0 | | |

BEWERKINGEN

De variabele is gehercodeerd tot de dummy-variabele *vertrouwenonbekend* waarbij categorie 1 en 2 zijn gehercodeerd tot 1 = vertrouwen en catogorie 3 en 4 tot 0 = geen vertrouwen. Overige waarden zijn als system missing gecodeerd.

Syntax:

```
RECODE v35 (1=1) (2=1) (3=0) (4=0) (ELSE=SYSMIS) INTO  
vertrouwenonbekend.  
EXECUTE.
```

FREQUENTIEVERDELING NA BEWERKINGEN

Syntax:

```
FREQUENCIES VARIABLES=vertrouwenonbekend  
/STATISTICS=STDDEV MINIMUM MAXIMUM MEAN  
/ORDER=ANALYSIS.
```

vertrouwenonbekend

| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|-------|-----------------|-----------|---------|---------------|--------------------|
| Valid | geen vertrouwen | 495 | 22,3 | 22,3 | 22,3 |
| | vertrouwen | 1720 | 77,7 | 77,7 | 100,0 |
| Total | | 2215 | 100,0 | 100,0 | |

2. Religieuze groep

FREQUENTIEVERDELING VOOR BEWERKINGEN

Syntax:

FREQUENCIES VARIABLES=v51 /ORDER=ANALYSIS.

FREQUENCIES VARIABLES=v52 /ORDER=ANALYSIS.

**v52 which religious denomination do you belong to (Q13a)
(harmonized)**

| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|---------|-------------------|-----------|---------|---------------|--------------------|
| Valid | 1 Roman catholic | 418 | 17,4 | 45,0 | 45,0 |
| | 2 Protestant | 372 | 15,5 | 40,1 | 85,1 |
| | 5 Muslim | 67 | 2,8 | 7,2 | 92,3 |
| | 6 Hindu | 21 | ,9 | 2,3 | 94,6 |
| | 9 Other | 50 | 2,1 | 5,4 | 100,0 |
| | Total | 928 | 38,6 | 100,0 | |
| Missing | -3 not applicable | 1466 | 61,0 | | |
| | -2 no answer | 9 | ,4 | | |
| | -1 dont know | 1 | ,0 | | |
| | Total | 1476 | 61,4 | | |
| Total | | 2404 | 100,0 | | |

v51 do you belong to a religious denomination (Q13)

| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|---------|--------------|-----------|---------|---------------|--------------------|
| Valid | 1 yes | 938 | 39,0 | 39,2 | 39,2 |
| | 2 no | 1452 | 60,4 | 60,8 | 100,0 |
| | Total | 2390 | 99,4 | 100,0 | |
| Missing | -2 no answer | 3 | ,1 | | |
| | -1 dont know | 11 | ,5 | | |
| | Total | 14 | ,6 | | |
| Total | | 2404 | 100,0 | | |

BEWERKINGEN

V52 is gehercodeerd tot de variabele *religiegroep*, waarbij 1 = rooms-katholiek, 2 = protestant, 3 = moslim en 4 = niet-religieus vanuit not applicable. Hierbij zijn de 14 missing waarden van v51 afgetrokken, om zo het accurate aantal niet-religieuze mensen te krijgen. De andere religieuze groepen en missing values zijn gehercodeerd tot system missing.

Vervolgens zijn er dummy's gemaakt voor elke groep om zo opname in de regressie mogelijk te maken.

Syntax:

```
RECODE v52 (1=1) (2=2) (5=3) (-3=4) (ELSE=SYSMIS) INTO  
religiegroep.  
EXECUTE.
```

```
SPSSINC CREATE DUMMIES VARIABLE=religiegroep  
ROOTNAME1=religie  
/OPTIONS ORDER=A USEVALUELABELS=YES USEML=YES OMITFIRST=NO.
```

FREQUENTIEVERDELING NA BEWERKINGEN

| | | religiegroep | | | |
|-------|-----------------|---------------------|---------|---------------|-----------------------|
| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
| Valid | Rooms-katholiek | 396 | 17,9 | 17,9 | 17,9 |
| | Protestants | 357 | 16,1 | 16,1 | 34,0 |
| | Moslim | 61 | 2,8 | 2,8 | 36,7 |
| | Niet-religieus | 1401 | 63,3 | 63,3 | 100,0 |
| | Total | 2215 | 100,0 | 100,0 | |

3. Bijwonen religieuze diensten

FREQUENTIEVERDELING VOOR BEWERKINGEN

Syntax:

```
FREQUENCIES VARIABLES=v54 /ORDER=ANALYSIS.
```

v54 how often attend religious services (Q15)

| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|---------|------------------------------|-----------|---------|---------------|--------------------|
| Valid | 1 more than once week | 85 | 3,5 | 3,6 | 3,6 |
| | 2 once a week | 183 | 7,6 | 7,7 | 11,2 |
| | 3 once a month | 143 | 5,9 | 6,0 | 17,2 |
| | 4 only on specific holy days | 232 | 9,7 | 9,7 | 26,9 |
| | 5 once a year | 177 | 7,4 | 7,4 | 34,3 |
| | 6 less often | 219 | 9,1 | 9,2 | 43,5 |
| | 7 never, practically never | 1349 | 56,1 | 56,5 | 100,0 |
| | Total | 2388 | 99,3 | 100,0 | |
| Missing | -2 no answer | 6 | ,2 | | |
| | -1 dont know | 10 | ,4 | | |
| | Total | 16 | ,7 | | |
| Total | | 2404 | 100,0 | | |

BEWERKINGEN

De variabele is gespiegeld voor een gemakkelijkere interpretatie bij de regressieanalyse. Verder zijn de missing waarden gehercodeerd tot system missing. De nieuwe naam van de variabele is *relidienst*.. Daarnaast is er ook een gecentreerde versie van deze nieuwe variabele gemaakt voor opname in de regressie. Deze heeft de naam *relidienstt_c* gekregen.

Syntax:

```
RECODE v54 (1=7) (2=6) (3=5) (4=4) (5=3) (6=2) (7=1)  
(ELSE=SYSMIS) INTO relidienst.  
EXECUTE.
```

```
COMPUTE relidienstt_c=relidienst - 2.3690.  
EXECUTE.
```

FREQUENTIEVERDELING NA BEWERKINGEN

Syntax:

```
FREQUENCIES VARIABLES=relidienst  
/STATISTICS=STDDEV MINIMUM MAXIMUM MEAN  
/ORDER=ANALYSIS.
```

Statistics

relidienst

| | | |
|----------------|---------|---------|
| N | Valid | 2215 |
| | Missing | 0 |
| Mean | | 2,3029 |
| Std. Deviation | | 1,85223 |
| Minimum | | 1,00 |
| Maximum | | 7,00 |

relidienst

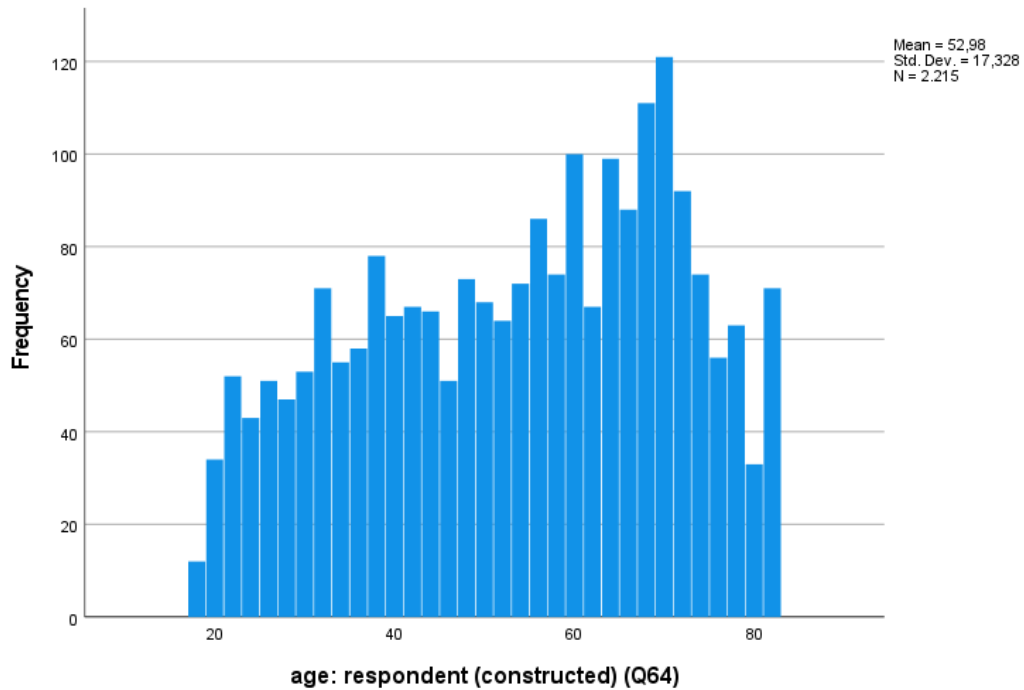
| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|-------|--|-----------|---------|---------------|--------------------|
| Valid | nooit, praktisch nooit | 1284 | 58,0 | 58,0 | 58,0 |
| | minder vaak dan een keer per jaar | 208 | 9,4 | 9,4 | 67,4 |
| | een keer per jaar | 158 | 7,1 | 7,1 | 74,5 |
| | alleen op bijzondere kerkelijke feestdagen | 207 | 9,3 | 9,3 | 83,8 |
| | eens per maand | 121 | 5,5 | 5,5 | 89,3 |
| | eens per week | 165 | 7,4 | 7,4 | 96,7 |
| | meer dan eens per week | 72 | 3,3 | 3,3 | 100,0 |
| | Total | | 2215 | 100,0 | 100,0 |

4. Leeftijd

Er wordt hier gebruik gemaakt van een gereconstrueerde variabele van leeftijd die al in de dataset aanwezig is. Deze variabele meet de leeftijd in jaren, in plaats van het geboortejaar. Deze variabele is gecentreerd vanwege de moderatieanalyse.

Syntax:

GRAPH /HISTOGRAM=age.



BEWERKINGEN

Syntax:

```
COMPUTE leeftijd_c=age - 53.02.  
EXECUTE.
```

5. Geslacht

FREQUENTIEVERDELING VOOR BEWERKINGEN

Syntax:

```
FREQUENCIES VARIABLES=v225 /ORDER=ANALYSIS.
```

| sex respondent (Q63) | | | | | |
|-----------------------------|--------|-----------|---------|---------------|--------------------|
| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
| Valid | male | 1042 | 47,0 | 47,0 | 47,0 |
| | female | 1173 | 53,0 | 53,0 | 100,0 |
| | Total | 2215 | 100,0 | 100,0 | |

BEWERKINGEN

Voor deze variabele wordt enkel de codering veranderd naar 0 = vrouw en 1 = man. Daarnaast wordt de variabele hernoemd tot *d_man*.

Syntax:

```
RECODE v225 (1=1) (2=0) INTO d_man.
EXECUTE.
```

FREQUENTIEVERDELING NA BEWERKINGEN

| | | d_man | | | |
|-------|-------|--------------|---------|---------------|--------------------|
| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
| Valid | Vrouw | 1173 | 53,0 | 53,0 | 53,0 |
| | Man | 1042 | 47,0 | 47,0 | 100,0 |
| | Total | 2215 | 100,0 | 100,0 | |

6. Opleidingsniveau

Voor opleidingsniveau wordt een gehercodeerde variabele gebruikt om gemakkelijker vergelijkingen te trekken. Deze is al aanwezig in de dataset.

FREQUENTIEVERDELING VOOR BEWERKINGEN**Syntax:**

```
FREQUENCIES VARIABLES=v243_r /ORDER=ANALYSIS.
```

v243_r educational level respondent: recoded (Q81)

| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
|---------|--------------|-----------|---------|---------------|--------------------|
| Valid | 1 lower | 715 | 29,7 | 30,2 | 30,2 |
| | 2 medium | 656 | 27,3 | 27,7 | 57,9 |
| | 3 higher | 998 | 41,5 | 42,1 | 100,0 |
| | Total | 2369 | 98,5 | 100,0 | |
| Missing | -2 no answer | 15 | ,6 | | |
| | -1 dont know | 20 | ,8 | | |
| | Total | 35 | 1,5 | | |
| Total | | 2404 | 100,0 | | |

BEWERKINGEN

Missing waarden zijn gehercodeerd tot system missing. Verder zijn er dummy's gemaakt voor opname in de regressie. De referentiegroep hier is de groep gemiddeld opgeleiden.

Syntax:

```
RECODE v243_r (1=1) (2=2) (3=3) (ELSE=SYSMIS) INTO
opleidingsniveau
EXECUTE.
RECODE opleidingsniveau (2=0) (1=1) (3=0) INTO
d_opleidinglaag.
EXECUTE.
RECODE opleidingsniveau (3=1) (2=0) (1=0) INTO
d_opleidinghoog.
EXECUTE.
```

FREQUENTIEVERDELING NA BEWERKINGEN

Syntax:

```
FREQUENCIES VARIABLES=opleidingsniveau
/STATISTICS=STDDEV MINIMUM MAXIMUM MEAN
/ORDER=ANALYSIS.
```

| | | opleidingsniveau | | | |
|-------|--------------------|------------------|---------|---------------|--------------------|
| | | Frequency | Percent | Valid Percent | Cumulative Percent |
| Valid | lager opgeleid | 667 | 30,1 | 30,1 | 30,1 |
| | gemiddeld opgeleid | 607 | 27,4 | 27,4 | 57,5 |
| | hoger opgeleid | 941 | 42,5 | 42,5 | 100,0 |
| Total | | 2215 | 100,0 | 100,0 | |

7. Interactievariabelen

Voor het interactie-effect zijn er 3 interactievariabelen gemaakt voor opname in de regressie.

Syntax:

```
COMPUTE ProtxRelidienstt=d_protestants * relidienstt_c.  
EXECUTE.
```

```
COMPUTE MoslxRelidienstt=d_moslim * relidienstt_c.  
EXECUTE.
```

```
COMPUTE KathxRelidienstt=d_roomskatholiek * relidienstt_c.  
EXECUTE.
```

BIJLAGE 2: Bivariate en multivariate analyses

Bivariate statistieken

In het volgende zal de SPSS-output gegeven worden voor de Cramer's V, ANOVA correlaties en Pearson's correlaties tussen de verschillende variabelen onderling. Hierbij zal ook de syntax weergegeven worden die gebruikt is om tot de output te komen.

Pearson's correlatie tussen leeftijd en bijwonen religieuze diensten

Syntax:

```
CROSSTABS  
  /TABLES=age BY relidienst  
  /FORMAT=AVALUE TABLES  
  /STATISTICS=CORR  
  /CELLS=COUNT  
  /COUNT ROUND CELL.
```

Symmetric Measures

| | | Value | Asymptotic Standard Error ^a | Approximate T ^b | Approximate Significance |
|----------------------|----------------------|-------|---|----------------------------|-----------------------------|
| Interval by Interval | Pearson's R | ,095 | ,021 | 4,664 | <,001 ^c |
| Ordinal by Ordinal | Spearman Correlation | ,093 | ,021 | 4,558 | <,001 ^c |
| N of Valid Cases | | 2377 | | | |

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on normal approximation.

Cramer's V tussen opleidingsniveau en geslacht

```
CROSSTABS  
  /TABLES=opleidingsniveau BY d_man vertrouwenonbekend  
religiegroep  
  /FORMAT=AVALUE TABLES  
  /STATISTICS=PHI  
  /CELLS=COUNT  
  /COUNT ROUND CELL.
```

Symmetric Measures

| | | Value | Approximate Significance |
|--------------------|------------|-------|-----------------------------|
| Nominal by Nominal | Phi | ,051 | ,045 |
| | Cramer's V | ,051 | ,045 |
| N of Valid Cases | | 2355 | |

Cramer's V tussen opleidingsniveau en vertrouwen in onbekenden

```
CROSSTABS
  /TABLES=opleidingsniveau BY d_man vertrouwenonbekend
religiegroep
  /FORMAT=AVALUE TABLES
  /STATISTICS=PHI
  /CELLS=COUNT
  /COUNT ROUND CELL.
```

Symmetric Measures

| | | Value | Approximate Significance |
|--------------------|------------|-------|--------------------------|
| Nominal by Nominal | Phi | ,092 | <,001 |
| | Cramer's V | ,092 | <,001 |
| N of Valid Cases | | 2294 | |

Cramer's V tussen opleidingsniveau en religieuze groep

```
CROSSTABS
  /TABLES=opleidingsniveau BY d_man vertrouwenonbekend
religiegroep
  /FORMAT=AVALUE TABLES
  /STATISTICS=PHI
  /CELLS=COUNT
  /COUNT ROUND CELL.
```

Symmetric Measures

| | | Value | Approximate Significance |
|--------------------|------------|-------|--------------------------|
| Nominal by Nominal | Phi | ,141 | <,001 |
| | Cramer's V | ,100 | <,001 |
| N of Valid Cases | | 2277 | |

Cramer's V tussen vertrouwen in onbekenden en geslacht

```
CROSSTABS
  /TABLES=d_man BY vertrouwenonbekend religiegroep
  /FORMAT=AVALUE TABLES
  /STATISTICS=PHI
  /CELLS=COUNT
  /COUNT ROUND CELL.
```


Symmetric Measures

| | | Value | Approximate Significance |
|--------------------|------------|-------|--------------------------|
| Nominal by Nominal | Phi | -,011 | ,604 |
| | Cramer's V | ,011 | ,604 |
| N of Valid Cases | | 2326 | |

Cramer's V tussen geslacht en religieuze groep

CROSSTABS

```
/TABLES=d_man BY vertrouwenonbekend religiegroep  
/FORMAT=AVALUE TABLES  
/STATISTICS=PHI  
/CELLS=COUNT  
/COUNT ROUND CELL.
```

Symmetric Measures

| | | Value | Approximate Significance |
|--------------------|------------|-------|--------------------------|
| Nominal by Nominal | Phi | ,056 | ,063 |
| | Cramer's V | ,056 | ,063 |
| N of Valid Cases | | 2309 | |

Cramer's V tussen vertrouwen in onbekenden en religieuze groep

CROSSTABS

```
/TABLES=religiegroep BY vertrouwenonbekend  
/FORMAT=AVALUE TABLES  
/STATISTICS=PHI  
/CELLS=COUNT  
/COUNT ROUND CELL.
```

Symmetric Measures

| | | Value | Approximate Significance |
|--------------------|------------|-------|--------------------------|
| Nominal by Nominal | Phi | ,100 | <,001 |
| | Cramer's V | ,100 | <,001 |
| N of Valid Cases | | 2252 | |

ANOVA-correlatie tussen leeftijd en opleidingsniveau

REGRESSION

```
/MISSING LISTWISE  
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)  
/NOORIGIN  
/DEPENDENT age  
/METHOD=ENTER opleidingsniveau.
```

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,264 ^a | ,070 | ,069 | 16,688 |

a. Predictors: (Constant), opleidingsniveau

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|---------|--------------------|
| 1 | Regression | 49130,815 | 1 | 49130,815 | 176,421 | <,001 ^b |
| | Residual | 655279,178 | 2353 | 278,487 | | |
| | Total | 704409,993 | 2354 | | | |

a. Dependent Variable: age: respondent (constructed) (Q64)

b. Predictors: (Constant), opleidingsniveau

ANOVA-correlatie tussen leeftijd en vertrouwen in onbekenden

REGRESSION

```
/MISSING LISTWISE  
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)  
/NOORIGIN  
/DEPENDENT age  
/METHOD=ENTER vertrouwenonbekend.
```

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,159 ^a | ,025 | ,025 | 17,126 |

a. Predictors: (Constant), vertrouwenonbekend

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|--------|--------------------|
| 1 | Regression | 17724,301 | 1 | 17724,301 | 60,427 | <,001 ^b |
| | Residual | 681665,754 | 2324 | 293,316 | | |
| | Total | 699390,055 | 2325 | | | |

a. Dependent Variable: age: respondent (constructed) (Q64)

b. Predictors: (Constant), vertrouwenonbekend

ANOVA-correlatie tussen leeftijd en geslacht

```
REGRESSION  
  /MISSING LISTWISE  
  /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)  
  /NOORIGIN  
  /DEPENDENT age  
  /METHOD=ENTER d_man.
```

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,037 ^a | ,001 | ,001 | 17,301 |

a. Predictors: (Constant), d_man

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|-------|-------------------|
| 1 | Regression | 994,347 | 1 | 994,347 | 3,322 | ,068 ^b |
| | Residual | 714749,956 | 2388 | 299,309 | | |
| | Total | 715744,303 | 2389 | | | |

a. Dependent Variable: age: respondent (constructed) (Q64)

b. Predictors: (Constant), d_man

ANOVA-correlatie tussen leeftijd en religieuze groep

```
REGRESSION  
  /MISSING LISTWISE  
  /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)  
  /NOORIGIN  
  /DEPENDENT age  
  /METHOD=ENTER religiegroep.
```

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,214 ^a | ,046 | ,045 | 16,919 |

a. Predictors: (Constant), religiegroep

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|---------|--------------------|
| 1 | Regression | 31693,367 | 1 | 31693,367 | 110,720 | <,001 ^b |
| | Residual | 660373,339 | 2307 | 286,248 | | |
| | Total | 692066,706 | 2308 | | | |

a. Dependent Variable: age: respondent (constructed) (Q64)

b. Predictors: (Constant), religiegroep

ANOVA-correlatie tussen bijwonen van een religieuze dienst en religieuze groep

REGRESSION

```
/MISSING LISTWISE  
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)  
/NOORIGIN  
/DEPENDENT relidienst  
/METHOD=ENTER religiegroep.
```

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,567 ^a | ,321 | ,321 | 1,52602 |

a. Predictors: (Constant), religiegroep

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|----------|--------------------|
| 1 | Regression | 2535,903 | 1 | 2535,903 | 1088,958 | <,001 ^b |
| | Residual | 5353,782 | 2299 | 2,329 | | |
| | Total | 7889,685 | 2300 | | | |

a. Dependent Variable: relidienst

b. Predictors: (Constant), religiegroep

ANOVA-correlatie tussen bijwonen van een religieuze dienst en opleidingsniveau

```
REGRESSION
  /MISSING LISTWISE
  /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
  /NOORIGIN
  /DEPENDENT relidienst
  /METHOD=ENTER opleidingsniveau.
```

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,025 ^a | ,001 | ,000 | 1,88484 |

a. Predictors: (Constant), opleidingsniveau

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|-------|-------------------|
| 1 | Regression | 5,081 | 1 | 5,081 | 1,430 | ,232 ^b |
| | Residual | 8323,791 | 2343 | 3,553 | | |
| | Total | 8328,872 | 2344 | | | |

a. Dependent Variable: relidienst

b. Predictors: (Constant), opleidingsniveau

ANOVA-correlatie tussen bijwonen van een religieuze dienst en geslacht

```
REGRESSION
  /MISSING LISTWISE
  /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
  /NOORIGIN
  /DEPENDENT relidienst
  /METHOD=ENTER d_man.
```

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,025 ^a | ,001 | ,000 | 1,88646 |

a. Predictors: (Constant), d_man

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|-------|-------------------|
| 1 | Regression | 5,403 | 1 | 5,403 | 1,518 | ,218 ^b |
| | Residual | 8452,026 | 2375 | 3,559 | | |
| | Total | 8457,429 | 2376 | | | |

a. Dependent Variable: relidienst

b. Predictors: (Constant), d_man

ANOVA-correlatie tussen bijwonen van een religieuze dienst en het vertrouwen in onbekenden

REGRESSION

/MISSING LISTWISE

/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)

/NOORIGIN

/DEPENDENT relidienst

/METHOD=ENTER vertrouwenonbekend.

Model Summary

| Model | R | R Square | Adjusted R Square | Std. Error of the Estimate |
|-------|-------------------|----------|-------------------|----------------------------|
| 1 | ,046 ^a | ,002 | ,002 | 1,88518 |

a. Predictors: (Constant), vertrouwenonbekend

ANOVA^a

| Model | | Sum of Squares | df | Mean Square | F | Sig. |
|-------|------------|----------------|------|-------------|-------|-------------------|
| 1 | Regression | 17,111 | 1 | 17,111 | 4,815 | ,028 ^b |
| | Residual | 8220,153 | 2313 | 3,554 | | |
| | Total | 8237,264 | 2314 | | | |

a. Dependent Variable: relidienst

b. Predictors: (Constant), vertrouwenonbekend

Multivariate statistieken

In het volgende zal de output van de gebruikte logistische regressieanalyse weergegeven worden. Hierbij zal ook de syntax worden weergegeven die gebruikt is om tot deze output te komen. De verschillende modellen zullen ook weergegeven worden (1 t/m 4).

```
LOGISTIC REGRESSION VARIABLES vertrouwenonbekend
  /METHOD=ENTER d_roomskatholiek d_protestants d_moslim
  /METHOD=ENTER d_man d_opleidinglaag d_opleidinghoog
leeftijd_c
  /METHOD=ENTER relidienstt_c
  /METHOD=ENTER KathxRelidienstt ProtxRelidienstt
MoslxRelidienstt
  /SAVE=COOK LEVER DFBETA RESID
  /PRINT=GOODFIT
  /CRITERIA=PIN(0.05) POUT(0.10) ITERATE(20) CUT(0.5).
```

Model 1: afhankelijke variable en dummies onafhankelijke variabele

Block 1: Method = Enter

Omnibus Tests of Model Coefficients

| | | Chi-square | df | Sig. |
|--------|-------|------------|----|-------|
| Step 1 | Step | 24,394 | 3 | <,001 |
| | Block | 24,394 | 3 | <,001 |
| | Model | 24,394 | 3 | <,001 |

Model Summary

| Step | -2 Log likelihood | Cox & Snell R Square | Nagelkerke R Square |
|------|-----------------------|----------------------|---------------------|
| 1 | 2329,144 ^a | ,011 | ,017 |

a. Estimation terminated at iteration number 4 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

| Step | Chi-square | df | Sig. |
|------|------------|----|-------|
| 1 | ,000 | 2 | 1,000 |

Variables in the Equation

| | | B | S.E. | Wald | df | Sig. | Exp(B) |
|---------------------|------------------------------|-------|------|---------|----|-------|--------|
| Step 1 ^a | religiegroep=Rooms-katholiek | ,248 | ,142 | 3,066 | 1 | ,080 | 1,282 |
| | religiegroep=Protestants | ,426 | ,155 | 7,568 | 1 | ,006 | 1,531 |
| | religiegroep=Moslim | -,943 | ,265 | 12,624 | 1 | <,001 | ,390 |
| | Constant | 1,173 | ,063 | 348,007 | 1 | <,001 | 3,233 |

a. Variable(s) entered on step 1: religiegroep=Rooms-katholiek, religiegroep=Protestants, religiegroep=Moslim.

Model 2: afhankelijke variabele, dummy's, onafhankelijke variabele met toevoeging drie onafhankelijke variabelen

Block 2: Method = Enter

Omnibus Tests of Model Coefficients

| | | Chi-square | df | Sig. |
|--------|-------|------------|----|-------|
| Step 1 | Step | 85,243 | 4 | <,001 |
| | Block | 85,243 | 4 | <,001 |
| | Model | 109,637 | 7 | <,001 |

Model Summary

| Step | -2 Log likelihood | Cox & Snell R Square | Nagelkerke R Square |
|------|-----------------------|----------------------|---------------------|
| 1 | 2243,901 ^a | ,048 | ,074 |

a. Estimation terminated at iteration number 4 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

| Step | Chi-square | df | Sig. |
|------|------------|----|------|
| 1 | 24,233 | 8 | ,002 |

Variables in the Equation

| | | B | S.E. | Wald | df | Sig. | Exp(B) |
|---------------------|------------------------------|-------|------|---------|----|-------|--------|
| Step 1 ^a | religiegroep=Rooms-katholiek | ,132 | ,147 | ,806 | 1 | ,369 | 1,141 |
| | religiegroep=Protestants | ,305 | ,160 | 3,662 | 1 | ,056 | 1,357 |
| | religiegroep=Moslim | -,738 | ,272 | 7,376 | 1 | ,007 | ,478 |
| | d_man | -,148 | ,105 | 1,969 | 1 | ,161 | ,863 |
| | d_opleidinglaag | -,394 | ,139 | 7,962 | 1 | ,005 | ,675 |
| | d_opleidinghoog | ,467 | ,129 | 13,121 | 1 | <,001 | 1,595 |
| | leeftijd_c | ,026 | ,003 | 58,603 | 1 | <,001 | 1,026 |
| | Constant | 1,262 | ,120 | 110,988 | 1 | <,001 | 3,534 |

a. Variable(s) entered on step 1: d_man, d_opleidinglaag, d_opleidinghoog, leeftijd_c.

Model 3: afhankelijke variable, dummy's, onafhankelijke variabele, onafhankelijke variabelen met toevoeging van moderator

Block 3: Method = Enter

Omnibus Tests of Model Coefficients

| | | Chi-square | df | Sig. |
|--------|-------|------------|----|-------|
| Step 1 | Step | 3,732 | 1 | ,053 |
| | Block | 3,732 | 1 | ,053 |
| | Model | 113,369 | 8 | <,001 |

Model Summary

| Step | -2 Log likelihood | Cox & Snell R Square | Nagelkerke R Square |
|------|-----------------------|----------------------|---------------------|
| 1 | 2240,169 ^a | ,050 | ,076 |

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

| Step | Chi-square | df | Sig. |
|------|------------|----|------|
| 1 | 13,706 | 8 | ,090 |

Variables in the Equation

| | | B | S.E. | Wald | df | Sig. | Exp(B) |
|---------------------|------------------------------|-------|------|---------|----|-------|--------|
| Step 1 ^a | religiegroep=Rooms-katholiek | -,002 | ,162 | ,000 | 1 | ,993 | ,998 |
| | religiegroep=Protestants | ,047 | ,207 | ,051 | 1 | ,821 | 1,048 |
| | religiegroep=Moslim | -,941 | ,291 | 10,413 | 1 | ,001 | ,390 |
| | d_man | -,152 | ,105 | 2,072 | 1 | ,150 | ,859 |
| | d_opleidinglaag | -,386 | ,140 | 7,667 | 1 | ,006 | ,679 |
| | d_opleidinghoog | ,468 | ,129 | 13,165 | 1 | <,001 | 1,597 |
| | leeftijd_c | ,026 | ,003 | 59,333 | 1 | <,001 | 1,026 |
| | relidienstt_c | ,078 | ,041 | 3,703 | 1 | ,054 | 1,082 |
| | Constant | 1,342 | ,127 | 111,561 | 1 | <,001 | 3,827 |

a. Variable(s) entered on step 1: relidienstt_c.

Model 4: afhankelijke variable, dummy's, onafhankelijke variabele, onafhankelijke variabelen, moderator met toevoegen van interactievariabelen

Block 4: Method = Enter

Omnibus Tests of Model Coefficients

| | | Chi-square | df | Sig. |
|--------|-------|------------|----|-------|
| Step 1 | Step | 3,557 | 3 | ,313 |
| | Block | 3,557 | 3 | ,313 |
| | Model | 116,926 | 11 | <,001 |

Model Summary

| Step | -2 Log likelihood | Cox & Snell R Square | Nagelkerke R Square |
|------|-----------------------|----------------------|---------------------|
| 1 | 2236,612 ^a | ,051 | ,079 |

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

Hosmer and Lemeshow Test

| Step | Chi-square | df | Sig. |
|------|------------|----|------|
| 1 | 9,795 | 8 | ,280 |

Variables in the Equation

| | | B | S.E. | Wald | df | Sig. | Exp(B) |
|---------------------|------------------------------|-------|------|--------|----|-------|--------|
| Step 1 ^a | religiegroep=Rooms-katholiek | -,098 | ,174 | ,319 | 1 | ,573 | ,906 |
| | religiegroep=Protestants | ,234 | ,256 | ,831 | 1 | ,362 | 1,263 |
| | religiegroep=Moslim | -,973 | ,342 | 8,101 | 1 | ,004 | ,378 |
| | d_man | -,140 | ,106 | 1,761 | 1 | ,184 | ,869 |
| | d_opleidinglaag | -,391 | ,140 | 7,833 | 1 | ,005 | ,676 |
| | d_opleidinghoog | ,470 | ,129 | 13,244 | 1 | <,001 | 1,600 |
| | leeftijd_c | ,026 | ,003 | 58,146 | 1 | <,001 | 1,026 |
| | relidienstt_c | ,136 | ,079 | 2,932 | 1 | ,087 | 1,146 |
| | KathxRelidienstt | ,016 | ,113 | ,021 | 1 | ,885 | 1,016 |
| | ProtxRelidienstt | -,164 | ,108 | 2,285 | 1 | ,131 | ,849 |
| | MoslxRelidienstt | -,076 | ,143 | ,280 | 1 | ,597 | ,927 |
| | Constant | 1,395 | ,144 | 93,256 | 1 | <,001 | 4,036 |

a. Variable(s) entered on step 1: KathxRelidienstt, ProtxRelidienstt, MoslxRelidienstt.

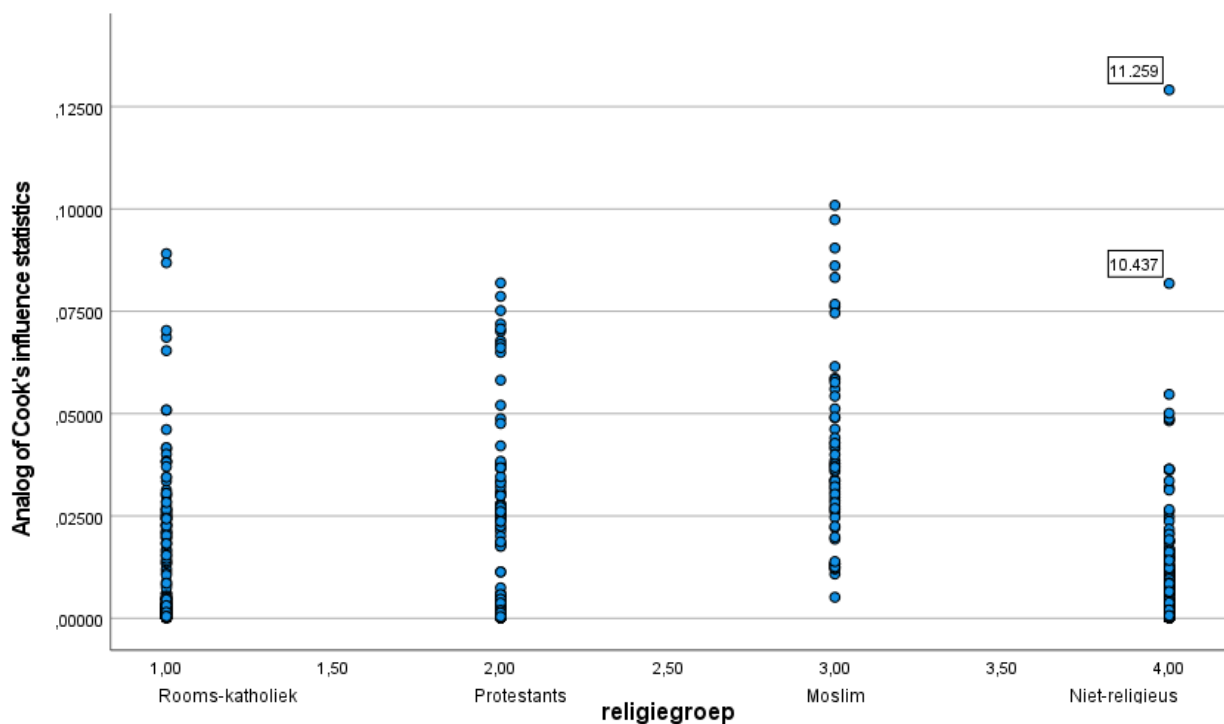
BIJLAGE 3: Controle op multicollineariteit, assumptiecontrole en controle op uitbijters

Controle op uitbijters

Om te kijken of er uitbijters zijn wordt van elke respondent de *Cook's distance* berekend. Hierbij wordt niet gebruik gemaakt van de vuistregel, aangezien er in de regressieanalyse een vergelijking is gemaakt tussen verschillende groepen. Als een religieuze groep veel andere resultaten heeft, dan zouden cases uit deze groep bij het gebruik maken van een vuistregel allemaal tellen als uitbijter. Daarom wordt er een visuele inspectie gemaakt om uitbijters te bekijken. Hiervoor is een scatterplot gemaakt, waarbij de Cook's distance wordt bekeken van de cases op basis van groep. De syntax voor deze scatterplot staat hieronder weergegeven.

GRAPH

```
/SCATTERPLOT(BIVAR)=religiegroep WITH COO_1  
/MISSING=LISTWISE.
```



De scatterplot is hierboven weergegeven. Er zijn 2 uitbijters geselecteerd: case 11259 en 10437. Case 11259 is veruit de sterkste uitbijter. De respondent is een niet-religieus persoon die meer dan één keer per week een religieuze dienst bijwoont. Dit lijkt niet op een fout en zou verklaard kunnen worden doordat iemand vanuit culturele overwegingen religieuze diensten bezoekt of doordat de persoon dit doet uit wens voor anderen. Voor case 10437 geldt hetzelfde: deze respondent woont ook veel regelmatig religieuze diensten bij dan niet-religieuzen. Als deze 2 cases verwijderd zouden worden, dan zou model 4 er zo uit zien als hieronder weergegeven. De hellingen worden iets kleiner, maar er verandert niets aan de significantie. Deze uitbijters zijn geldige resultaten dus de cases zijn niet verwijderd.

```

USE ALL.
COMPUTE filter_$=(country = 528 & caseno ~= 378 & caseno ~=
1998).
VARIABLE LABELS filter_$ 'country = 528 & caseno ~= 378 &
caseno ~= 1998 (FILTER)'.
VALUE LABELS filter_$ 0 'Not Selected' 1 'Selected'.
FORMATS filter_$ (f1.0).
FILTER BY filter_$.
EXECUTE.

LOGISTIC REGRESSION VARIABLES vertrouwenonbekend
  /METHOD=ENTER d_roomskatholiek d_protestants d_moslim
  /METHOD=ENTER d_man d_opleidinglaag d_opleidinghoog
leeftijd_c
  /METHOD=ENTER relidienstt_c
  /METHOD=ENTER KathxRelidienstt ProtxRelidienstt
MoslxRelidienstt
  /SAVE=COOK LEVER DFBETA RESID
  /PRINT=GOODFIT
  /CRITERIA=PIN(0.05) POUT(0.10) ITERATE(20) CUT(0.5).

```

Variables in the Equation

| | | B | S.E. | Wald | df | Sig. | Exp(B) |
|---------------------|------------------------------|--------|------|--------|----|-------|--------|
| Step 1 ^a | religiegroep=Rooms-katholiek | -,166 | ,178 | ,870 | 1 | ,351 | ,847 |
| | religiegroep=Protestants | ,168 | ,259 | ,423 | 1 | ,515 | 1,183 |
| | religiegroep=Moslim | -1,032 | ,344 | 9,018 | 1 | ,003 | ,356 |
| | d_man | -,137 | ,106 | 1,683 | 1 | ,195 | ,872 |
| | d_opleidinglaag | -,385 | ,140 | 7,560 | 1 | ,006 | ,681 |
| | d_opleidinghoog | ,467 | ,129 | 13,025 | 1 | <,001 | 1,595 |
| | leeftijd_c | ,026 | ,003 | 58,706 | 1 | <,001 | 1,026 |
| | relidienstt_c | ,188 | ,085 | 4,939 | 1 | ,026 | 1,207 |
| | KathxRelidienstt | -,038 | ,116 | ,106 | 1 | ,744 | ,963 |
| | ProtxRelidienstt | -,216 | ,112 | 3,683 | 1 | ,055 | ,806 |
| | MoslxRelidienstt | -,128 | ,146 | ,768 | 1 | ,381 | ,880 |
| | Constant | 1,456 | ,149 | 95,164 | 1 | <,001 | 4,289 |

a. Variable(s) entered on step 1: KathxRelidienstt, ProtxRelidienstt, MoslxRelidienstt.

Controle op multicollineariteit

Er is getoetst op multicollineariteit door VIF-scores te berekenen. Als een VIF-score hoger is dan 4, dan zou dit problemen op kunnen leveren door een te hoge mate van multicollineariteit.

In de output hieronder zijn de VIF-scores terug te zien.

```
REGRESSION
  /MISSING LISTWISE
  /STATISTICS COLLIN TOL
  /CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
  /NOORIGIN
  /DEPENDENT vertrouwenonbekend
  /METHOD=ENTER d_roomskatholiek d_protestants d_moslim d_man
d_opleidinglaag d_opleidinghoog
  leeftijd_c relidienstt_c KathxRelidienstt ProtxRelidienstt
MoslxRelidienstt.
```

Dit levert de tabel hieronder op. Zoals besproken in de resultatensectie is, lijkt er een samenhang tussen de protestantse interactievariabele en de moderatorvariabele te zijn. Alle andere VIF-scores liggen onder de 4 dus daar is geen sprake van multicollineariteit bij.

Aangezien de samenhang is tussen een interactievariabele en de moderatorvariabele zal dit geen negatieve gevolgen hebben voor de resultaten.

Coefficients^a

| Model | | Collinearity Statistics | |
|-------|------------------------------|-------------------------|-------|
| | | Tolerance | VIF |
| 1 | religiegroep=Rooms-katholiek | ,638 | 1,568 |
| | religiegroep=Protestants | ,379 | 2,636 |
| | religiegroep=Moslim | ,622 | 1,609 |
| | d_man | ,984 | 1,016 |
| | d_opleidinglaag | ,620 | 1,614 |
| | d_opleidinghoog | ,679 | 1,472 |
| | leeftijd_c | ,837 | 1,194 |
| | relidienstt_c | ,145 | 6,901 |
| | KathxRelidienstt | ,419 | 2,384 |
| | ProtxRelidienstt | ,202 | 4,939 |
| | MoslxRelidienstt | ,513 | 1,949 |

a. Dependent Variable: vertrouwenonbekend

Assumptiecontrole

Bij het uitvoeren van een logistische regressieanalyse is er de assumptie dat de steekproef van de respondenten van de data aselectief is uitgevoerd. Dat wil zeggen dat elk individu in de populatie waaruit de steekproef getrokken wordt een even grote kans heeft om in de steekproef terecht te komen. Zoals eerder besproken in de methode is bij de EVS de steekproef aselect getrokken. Aan deze assumptie wordt dus voldaan.